

Потехіна І.Д.

**ЕНЕОЛІТИЧНЕ НАСЕЛЕННЯ
ПІВДНЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ У
СВІТЛІ НОВИХ
АНТРОПОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ З ТЕРИТОРІЇ
КРИМУ**

Potekhina I.D.

**ENEOLITHIC POPULATION OF
THE SOUTH EAST EUROPE IN
THE LIGHT OF NEW
ANTHROPOLOGICAL DATA
FROM THE CRIMEA
PENINCULA**

Стаття присвячена публікації нових антропологічних матеріалів із поховання енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4 та двох поховань кемі-обинської культури на території Криму. Висвітлюються особливості фізичного типу та патологічні зміни похованих, а також питання формування антропологічного складу і генетичних зв'язків енеолітичного населення Криму та суміжних територій.

Інтенсивні археологічні дослідження поховальних пам'яток широкого хронологічного діапазону на Кримському півострові дали змогу отримати численні антропологічні колекції. Однак переважна більшість антропологічних матеріалів з цієї території відносяться в основному до скіфо-античного та середньовічного періодів кримської історії. На жаль, людські кістяки більш давніх епох нечасто потрапляють до рук антропологів, що призвело до утворення суттєвої лакуни у вивченні фізичного типу і антропологічного складу стародавнього населення Криму. Цілковито відсутні, наприклад, антропологічні дані з неоліту, цінним джерелом яких могла б стати колекція кістяків з могильника маріупільського типу Долинка (розкопки А.О. Щепінського), яка, мабуть, вже назавжди втрачена для дослідників.

Обмеженою залишається і джерелознавча база антропологічних даних, що стосуються населення півострова раннього енеоліту. Зокрема кемі-обинська культура, яка репрезентує тут цю епоху, досить слабо забезпечена антропологічним матеріалом. Невелика краніологічна серія, що включає один череп з Бахчисарайського району, опублікований К.Ф. Соколовою, та кілька черепів поганой збереженості з розкопок Керченської експедиції біля сіл Астаніно, Зелений Яр та Іллічове, вивчені С.І. Круц, все ще залишаються єдиним джерелом краніологічних даних по кемі-обинській культурі (Соколова 1957, 1962; Круц 1972). Судячи з цих матеріалів, кемі-обинці були дуже довгоголовими та мали вузьке й високе обличчя, що дозволяє відносити їх до

стародавнього східносередземноморського типу, представленому в синхронних популяціях Кавказу і Малої Азії. Разом з тим, кемі-обинські черепи виявляють деяку подібність до черепів зі скорчених на боці поховань давньоюмної культури степової України.

До останнього часу не були відомі поховальні пам'ятки інших енеолітичних культур Криму. Між тим, антропологічні матеріали з території Криму є виключно важливими для вирішення питань генези населення півострова і його етноісторичних зв'язків зі степовою Україною, Кавказом, Малою Азією і Середземномор'ям. Без них вивчення процесів формування антропологічної структури Північного Причорномор'я і всього Півдня Східної Європи буде неповним.

Метою даної роботи є публікація нових антропологічних матеріалів з енеолітичних поховань Криму, зокрема, середньостоговської та кемі-обинської культур. Нижче наведені опис і результати комплексного дослідження цих матеріалів, у таблицях представлені метричні краніологічні й остеологічні дані.

Перше поховання середньостоговської культури на Кримському півострові, яке до того ж, дало якісний антропологічний матеріал, було відкрите під час археологічних робіт на стоянці Буран-Кая 4 в Білогірському районі, проведених у 2008 році Кримською пізньопалеолітичною експедицією під керівництвом О.О.Яневича та М.Ямада (Яневич, Ямада 2008). Про приналежність поховання до культури Середній Стіг II свідчать знайдені поруч зі скелетом

фрагменти кераміки, які, за визначенням Ю.Я. Рассамакіна, є типовими для цієї культури.¹

Знахідка в передгірському Криму середньостогівського поховання, вносить корективи в уявлення про південну межу ареалу розповсюдження цієї культури, хоча для остаточних висновків з цього питання необхідно накопичення нових археологічних даних. Адже досі найбільш південною середньостогівською пам'яткою вважалося двошарове поселення Петровська Балка біля Сімферополя. У нижньому шарі тут виявлені кераміка з домішкою товченої мушлі у тісті, високогорлі горщики з гребінчастим орнаментом та інші типи для цієї культури матеріали (Гумашьян 1990).

Скелет з Буран-Каї 4 знаходився у І (енеолітичному) шарі стоянки. Він лежав у випростаному на спині положенні, дещо повернутий на правий бік, по осі С-ПдС – З-ПнЗ, обличчям на Захід (рис. 1) Ліва рука знаходилася на тазових кістках, права була зігнута в лікті у напрямку до обличчя. Ліва нога дещо розвернута назовні у кульшовому суглобі. Зліва від поховання знаходилася кам'яна викладка шириною 30-40 см, а над скелетом, на 30-40 см вище від рівня розташування кістяка, простежено кам'яний завал(?).

Як вважають автори розкопок, ліва плечова і обидві променеві кістки, а також лопатка, кістки тазу та грудної клітини були навмисно роздроблені. За нашими ж спостереженнями, наявні фрагменти довгих кісток рук, тазу, лопаток та ребер здебільшого мають свіжі поверхні на зламах, що вказує на недавній час цих пошкоджень. Можливо, в давнину були потривожені та втрачені окремі хребці грудного та поперекового відділів.

Цікавою особливістю даного кістяка є три паралельно прокреслені лінії, які мають вигляд “насічок”. Вони виявлені на медіальній поверхні лівої великої гомілкової кістки, на 2 см нижче від середини діяфізу кістки (рис. 2). Довжина насічок складає 20 мм, ширина кожної – 0,7 мм, відстань між ними становить 2 мм (рис. 3). За результатами проведеної О.П.Журавльовим археозоологічної експертизи, характер борозен та їх розміри не дають підстав для того, щоб вважати їх слідами від погризів якогось із видів гризунів. Поверхня кісткової пластини з прокресленими лініями покрита такою самою патиною, як і вся кістка, отже давнє походження цих “насічок” не викликає сумнівів. Разом з тим, питання про час та обставини їх появи на кістці потребує спеціального вивчення і лишається поки що відкритим.

Кістяк зберігся в цілому непогано, загальний стан збереженості представлено на схемі (рис. 4). На черепі зруйновані обидві скроневі області та частина перенісся, що не дало можливості реставрувати все обличчя. Череп доволі грацильний, кістки склепіння мають невелику товщину. Рельєф надперенісся та надбрів'я виражений слабо, зовнішній потиличний виступ відсутній, а соскоподібні відростки малі й патологічно сплюснені, особливо лівий. Верхній край орбіти досить гострий. Нижня щелепа доволі тендітна. За цими ознаками череп визначається як жіночий. Будова посткраніального скелету, і, зокрема, тазових кісток, теж вказує на жіночу стать.

Усі черепні шви відкриті на зовнішній поверхні та почали заростати на окремих ділянках внутрішньої поверхні, що відповідає вікові 25-30 років. Досить значну зношеність зубів (3-4 бали за шкалою М.М. Герасимова), очевидно, слід віднести на рахунок абразивних властивостей вживаної їжі та численних зубо-щелепних патологій (рис. 5-6), а не вікових особливостей. Кістки посткраніального кістяка, як і череп, не мають помітних вікових змін, що виявляється у відсутності ознак спрацьованості основних суглобів ніг та рук і суглобових поверхонь хребців. Таким чином, скелет належав молодій жінці, яка померла у віці 25-30 років.

Краніологічна характеристика. Череп жінки характеризується помірною довжиною і великою шириною мозкового відділу, що обумовлює його мезокранну форму (табл. 1) Слід відзначити наявність метопічного шва, що є епігенетичною ознакою. Висота склепіння від рівня поріонів велика як за абсолютною величиною, так і за показником. Чоло широке. Обличчя теж досить широке, на що вказують діаметр вилиць (132 мм) та його відношення до поперечного діаметру черепа, тобто горизонтальний фаціо-церебральний індекс (93,0). На жаль, висоту обличчя неможливо визначити через пошкодження. Ніс помірно широкий, при цьому спостерігається деяка асиметрія форми грушоподібного отвору та його нижнього краю, права частина якого має патологічне здуття. Альвеолярна дуга та піднебіння дуже вузькі й видовжені, що становить певну диспропорцію з широкими розмірами обличчя та черепа в цілому.

Нижня щелепа досить широка (що відповідає ширині обличчя), має вузьку гілку, помірно високе і дуже тонке тіло – тобто, є вельми грацильною.

Загалом за комплексом наявних краніологічних ознак череп жінки з Буран-Каї можна віднести до мезокранного варіанту протоєвропеїдного типу з досить широким обличчям. На жаль, у нашому розпорядженні небагато даних про жіночі черепи із синхронних або близьких за часом поховань, за якими можна було б провести порівняльний краніологічний аналіз. Череп із Буран-Каї виявляє виражену морфологічну близькість передусім до жіночих черепів із могильників середньостогівської культури Олександрія на р.Оскол та Ігреньського у Надпоріжжі, що може свідчити про існування єдиного антропологічного континууму середньостогівського населення на всьому ареалі поширення цієї культури. Разом з тим, цей череп дещо відрізняється від жіночих черепів із середньостогівського могильника Дерев'яка 2, які є значно більш довгоголовими і репрезентують мезоморфний середземноморський компонент у складі середньостогівців. Це спостереження лежить у руслі зробленого раніше стосовно чоловічих черепів висновку про те, що в антропологічній структурі середньостогівців були присутні принаймні два морфологічних варіанти (Потехіна 1999).

Порівняння черепа жінки з Буран-Каї з опублікованими антропологічними матеріалами Криму показує, що він значно відрізняється від черепів кемі-обинської, а також ямної та зрубної культур, які характеризуються вузьким та високим обличчям і належать до східносередземноморського типу південних європеїдів (Круц 1972; Дяченко, Покас 1986).

Результати краніологічного вивчення поховання з Буран-Каї дають підстави припустити існування єдиного антропологічного масиву середньостогівської населення, який сягав території Криму.

Остеологічна характеристика. Посткраніальний скелет характеризується загальною грацильністю. Довгі кістки кінцівок мають невеликі розміри і досить слабкий м'язовий рельєф, причому м'язи ніг були розвинуті значно менше, ніж м'язи рук, зокрема, плечових кісток. На останніх добре виражена дельтоподібна горбкуватість, що свідчить про значні навантаження на однойменні м'язи плеча. Разом з тим, слід відзначити аномальний розвиток медіальних країв дистальних метафізів плечових кісток, внаслідок чого вони набули дуже сплющеної форми (рис. 7), імовірно, в результаті специфічних навантажень.

Скелет нижніх кінцівок характеризується вигнутими всередину великими гомілковими кістками (рис. 8). Значна прижиттєва деформація властива правій ключиці, що, очевидно, є результатом перелому у молодому віці (рис. 9).

За розмірами довгих кісток кінцівок, які наведені в таблиці 2, було визначено прижиттєвий зріст жінки. Обчислений за формулами різних авторів (Dupertius, Hadden 1951; Bach 1965; Trotter 1970), він не мусив перевищувати 160 см.

Патологічні зміни. Окремі відділи черепа та посткраніального скелета жінки мають сліди патологічних змін. Перш за все, вони стосуються зубо-щелепного апарату. Особливо сильно уражена верхня щелепа. Тут відзначаються глибокий карієс першого премолара справа та велика кістогранульома над його коренями, а також прижиттєва втрата обох перших верхніх молярів (рис. 5-6).

Серед інших патологій виявлені незначні ураження тіл хребців унаслідок міжхребцевої грижі. Про деформацію ключиці в результаті травми (перелому) та викривлення всередину обох великих гомілкових кісток вже йшлося вище.

Кемі-обинська культура. Представлені нижче матеріали з двох поховань кемі-обинської культури були отримані в результаті розкопок, які проводилися Північно-Кримською експедицією у 1975 р. в с. Уварово під керівництвом О.О. Щепинського. До останнього часу вони залишалися недоступними для вивчення, зокрема, через відсутність об'єктивної інформації про їх культурну приналежність. Завдяки проведеному нещодавно кримським археологом Т.А. Коп'євою уточненню культурної атрибуції цих поховань, вони тепер можуть бути введені в науковий обіг (Коп'єва у друці).

Перше з них (Уварово, курган 1, поховання 1 з ліпним горщиком) представлене фрагментами черепа, на жаль, недостатніми для його повної реставрації. Товщина кісток склепіння велика, частина надбрів'я, що збереглася, свідчить про значний розвиток рельєфу надорбітальної зони. Фрагменти нижньої щелепи дають уявлення про її велику масивність. За цими ознаками цілком вірогідно припустити, що череп належав чоловікові. Судячи з облітерованої ділянки вінцевої шва, чоловік помер у віці 50-55 років.

Череп із другого кемі-обинського поховання (Уварово, курган 1, поховання 9, під кам'яною закладкою) був нами частково відреставрований за збереженими фрагментами. Морфологічні особливості наявних кісток цього черепа свідчать про належність його молодому чоловікові.

Таблиця 1. Виміри жіночого черепа зі стоянки Буран-Кая 4

№ за Мартіном	Ознаки				
1.	Поздовжній діаметр	170	29:26	Індекс вигину лобної кістки	84,5
1в	Поздовжній діаметр від <i>ofr.</i>	169	30:27	Індекс вигину тім'яної кістки	99,0
8.	Поперечний діаметр	142	31:28	Індекс вигину потиличної кістки	-
17.	Висотний діаметр <i>basion-bregma</i>	-	28:27	Потилично-тім'яний індекс	-
20.	Вушна висота	114	26:25	Лобно-сагітальний індекс	-
9.	Найменша ширина чола	-	45.	Діаметр вилиць	132?
10.	Найбільша ширина чола	122	40.	Довжина основи обличчя	-
5.	Довжина основи черепа	-	48.	Верхня висота обличчя	-
11.	Ширина основи черепа	124	47.	Повна висота обличчя	-
12.	Ширина потилиці	103?	43.	Верхня ширина обличчя	-
29.	Лобна хорда	98	46.	Середня ширина обличчя	-
30.	Тім'яна хорда	99	60.	Довжина альвеолярної дуги	54
31.	Потилична хорда	-	61.	Ширина альвеолярної дуги	53
23 а.	Горизонтальна окружність через <i>ofrion</i>	495	62.	Довжина піднебіння	-
24.	Поперечна дуга <i>po-br-po</i>	314	63.	Ширина піднебіння	28
25.	Сагітальна дуга	-	55.	Висота носа	-
26.	Лобна дуга	116	54.	Ширина носа	25
27.	Тім'яна дуга	100	51.	Ширина орбіти від <i>mf</i>	-
28.	Потилична дуга	-	52.	Висота орбіти	-
7.	Довжина потиличного отвору	-		Бімалярна ширина <i>fmo-fmo</i>	-
16.	Ширина потиличного отвору	-		Висота назіона над <i>fmo-fmo</i>	-
FS	Висота вигину чола	-		Зигмаксилярна ширина <i>zm-zm</i>	-
OS	Висота вигину потилиці	-		Висота субспінале над <i>zm-zm</i>	-
	Надперенісся	1	SC	Симотична ширина	-
	Надбрівні дуги	1	SS	Симотична висота	-
	Зовнішній потиличний виступ	0	MC	Максифронтальна ширина	-
	Сосковидний виросток	1	MS	Максифронтальна висота	-
8:1	Черепний показчик	77,5	DC	Дакріальна ширина	-
17:1	Висотно-поздовжній показчик I	-	DS	Дакріальна висота	-
17:8	Висотно-поперечний показчик I	-	77.	Назомаллярний кут	-
20:1	Висотно-поздовжній показчик II	67,1		Зигмаксилярний кут	-
20:8	Висотно-поперечний показчик II	80,3	75(1)	Кут виступання носа	-
9:10	Лобний показчик	-	47:45	Лицевий показчик	-
9:8	Лобно-поперечний показчик	-	48:45	Верхньолицевий показчик	-
			40:5	Показчик виступання обличчя	-
			45:8	Горизонтальний фацио-церебральний індекс	93,0
			9:45	Лобно-виличний індекс	-
			52:51	Орбітний індекс	-

Продовження таблиці 1

54:55	Носовий індекс	-
DS:DC	Дакріальний індекс	-
SS:SC	Симотичний індекс	-
MS:MC	Максило-фронтальний індекс	-
68(1)	Довжина нижньої щелепи від виростків	101
79.	Кут гілки нижньої щелепи	122
68.	Довжина нижньої щелепи від кутів	76
70.	Висота гілки нижньої щелепи	52
71a.	Найменша ширина гілки	29
65.	Виросткова ширина	117
66.	Ширина між кутами нижньої щелепи	91
67.	Передня ширина нижньої щелепи	-
69.	Висота симфізу нижньої щелепи	-
69(1).	Висота тіла нижньої щелепи	29
69(3).	Товщина тіла нижньої щелепи	9,5
C.	Кут виступання підборіддя	-
69(3):69(1)	Індекс масивності нижньої щелепи	32,8

Незадовго до смерті у нього прорізалися треті моляри на нижній щелепі, що вказує на вік приблизно 25 років. На правому суглобовому виростку великого потиличного отвору є слід травми.

Антропологічні матеріали з території Криму, хоч і нечисленні, все ж дозволяють намітити основні етапи формування фізичного типу давнього населення півострова. Вони свідчать про те, що з епохи раннього енеоліту в Криму вже не спостерігалось такої антропологічної гомогенності, як в більш ранні періоди. За наявними поки ще досить фрагментарними даними, в доенеолітичний час на цій території мешкали переважно племена, фізичний вигляд яких варіював у межах протоевропеїдного антропологічного типу. Варіанти цього типу виявляють себе у матеріалах відомих мезолітичних поховань у печерах Фатма-Коба і Мурзак-Коба в Гірському Криму. Протоевропеїдним, очевидно, було і неолітичне населення, яке залишило могильник маріупольського типу Долинка і яке мало спільні генетичні корені з носіями дніпро-донецької етнокультурної спільноти, відомими за матеріалами аналогічних колективних некрополів Надпоріжжя та Приазов'я.

На початку мідного віку племена кемі-обинської культури привнесли на територію Криму риси стародавнього

східносередземноморського типу, який був тут раніше невідомий. Кемі-обинці відрізнялися доліхокранним масивним черепом і дуже високим, вузьким і добре профільованим обличчям. Генетичні зв'язки цього типу ведуть у східному напрямку (Potekhina 1998). Поєднання значної висоти обличчя з малою шириною вилиць виявлено на чоловічому черепі з ранньоенеолітичного поховання в Унакозовській печері на Північному Кавказі (Потехіна 1995), східносередземноморський тип був притаманний і дещо більш пізньому населенню Кавказа, яке залишило могильники Гінчі і Самтавро (Алексеев, Гохман 1984). Крім того, він був поширений у неоліті й енеоліті у населення Ірану (могильник Сіалк), у носіїв джейтунської культури Середньої Азії (могильники Овадан-Депе, Чагалли-Депе, Чакмакли-Депе), Гіссарської культури Південної Туркменії (могильники Кара-Депе і Геоксюр). Цікаво, що ще в мезолітичний час західною периферією його поширення було і Дніпровське Надпоріжжя, судячи з матеріалів Волоського могильника. Проте до виявлення цього специфічного комплексу ознак у неоліті півдня України у дослідників немає підстав припускати генетичну спадкоємність східносередземноморського типу кримських кемі-обинців від мезолітичних Надпоріжців.

У ранньому енеоліті в передгірському Криму фіксується також наявність іншого –

Таблиця 2. Osteологічні виміри скелету жінки з енеолітичного поховання стоянки Буран-Кая 4.

Плечова кістка	права	Ліва
1. Найбільша довжина	303	296
2. Вся довжина	297	288
3. Верхня епіфізарна ширина	48	46
4. Нижня епіфізарна ширина	64	64
5. Найбільший діаметр середини діафізу	23	23
6. Найменший діаметр середини діафізу	16	15
7. Найменша окружність діафізу	61	61
7а. Окружність середини діафізу	63	63
6:5 Показчик перетину	69,6	65,2
7:1 Показчик масивності	20,1	20,6
Променева кістка		
1. Найбільша довжина	223	221
2. Фізіологічна довжина	209	206
4. Поперечний діаметр діафізу	15	13
5. Сагітальний діаметр діафізу	11	10
3. Найменша окружність діафізу	38	36
5:4 Показчик перетину	73,3	76,9
3:2 Показчик масивності	18,2	17,5
Ліктьова кістка		
1. Найбільша довжина	-	244
2. Фізіологічна довжина	-	208
11. Передньо-задній діаметр	12	12
12. Поперечний діаметр	17	18
13. Верхній поперечний діаметр	17	17
14. Верхній дорзо-вентральний діаметр	21	20
3. Найменша окружність діафізу		37
3:2 Показчик масивності	-	17,8
11:12 Показчик перетину	70,6	66,7
13:14 Показчик платолені	81,0	85,0

Стегнова кістка		
1. Найбільша довжина	-	-
2. Довжина в натуральному стані	-	-
21. Виросткова ширина	-	76
6. Сагітальний діаметр середини діафізу	26	26
7. Поперечний діаметр середини діафізу	27	27
9. Верхній поперечний діаметр діафізу	34	35
10. Верхній сагітальний діаметр діафізу	26	24
8. Окружність середини діафізу	80	80
8:2 Показчик масивності	-	-
6:7 Показчик пілястрії	96,3	96,3
10:9 Показчик платомерії	76,5	68,6
Велика гомілкорова кістка		
1. Загальна довжина	337	334
2. Виростково-таранна довжина	329	329
1а. Найбільша довжина	343	341
5. Найбільша ширина верхнього епіфізу	72	73
6. Найбільша ширина нижнього епіфізу	52	48
8. Сагітальний діаметр на рівні середини діафізу	32	33
8а. Сагітальний діаметр на рівні живильного отвору	37	36
9. Поперечний діаметр на рівні середини діафізу	23	23
9а. Поперечний діаметр на рівні живильного отвору	23	25
10. Окружність середини діафізу	86	92
10b. Найменша окружність діафізу	75	76
9а:8а Показчик перетину	62,2	69,4
10b:1 Показчик масивності	22,3	22,8
Співвідношення		
R:H	74,0	74,7
R:T	66,2	66,2

мезокранного широколицього варіанту протоєвропеїдного типу, до якого належить жіночий череп із поховання середньостогівської культури стоянки Буран-Кая 4. Зіставлення цього черепа з матеріалами середньостогівських могильників Середнього Подніпров'я показало їх значну морфологічну подібність. Це дозволяє зробити припущення про існування єдиного антропологічного масиву середньостогівського населення на всьому ареалі поширення цієї культури, південна межа якої, мабуть, досягала передгірського Криму. Однак, для підтвердження цих припущень необхідні більш представницькі як антропологічні, так і археологічні дані.

Більш пізнє населення Північного Криму, знову ж таки, характеризується комплексом ознак східносередземноморського типу. Він відзначений у носіїв ямної культури, які мали масивний череп, виражену доліхокранію, вузьке і високе обличчя. Кримські "ямники" виявляють морфологічну близькість до носіїв кемі-обинської і зрубної культур цієї території, а також до ямників Північно-Західного Причорномор'я і басейну річки Молочної. Таким чином, у формуванні антропологічного типу племен ямної і зрубної культур Криму відчувається помітна участь краніологічного компоненту, що складав основу антропологічного типу кемі-обинців. Домінуючу роль у фізичному вигляді носіїв катакомбної культури в епохи розвиненої і пізньої бронзи відігравав інший комплекс краніологічних ознак.

ЛІТЕРАТУРА

В.П.Алексеев, И.И.Гохман. Антропология Азиатской части СССР. – М. – 1984 – 208 с.

Дяченко В.Д., Покас П.М. До антропології населення Північного Криму в епоху бронзи // Археологія. – 1986. – № 53.

Гумашьян С.В. Неолитический комплекс двуслойного поселения на окраине г. Симферополя // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья. – Херсон, 1990.

Круц С.И. Население территории Украины эпохи меди-бронзы. – К., 1972.

Круц С.И. Палеоантропологические исследования Степного Приднепровья. – К., 1984.

Потехина И.Д. Антропологические материалы из погребений раннего медного века в Унаковской пещере // Археология Адыгеи. – Майкоп, 1995. – С.30-34.

Населення Північного Криму, відоме, зокрема, за матеріалами з катакомбних поховань у Червоному і Перепьолкіно (Потехіна у друці), відноситься до мезо-брахікранного варіанту європеїдного типу. Воно характеризується більшою масивністю черепа, який має товсті стінки склепіння, мезо-брахікранну форму, низьке обличчя з сильно виступаючим вузьким носом та низькими орбітами. Такі ж морфологічні риси властиві і племенам пізнього етапу катакомбної культури Північного Причорномор'я, які сформувалися при участі північнокавказької культури Калмикії і Передкавказзя і просунулися в Північне Причорномор'я і Крим, асимілювавши місцеве населення. Результати контактів катакомбників з місцевими вузьколицими групами виражаються в появі метисних форм, прикладом яких може служити жіночий череп із поховання 21 першого кургану в Перепьолкіно, у якого доволі широкий мозковий відділ поєднується з вузьким і високим обличчям.

Складні етногенетичні процеси на Кримському півострові в епоху єнеоліту-бронзи відбувалися в умовах постійного притоку на цю територію антропологічно різномірних культурних груп. У ході міжкультурних контактів складався гетерогенний антропологічний субстрат, який ліг в основу генези населення цього регіону.

Автор висловлює щире подяку Ю.Я. Рассамакіну за визначення культурної приналежності кераміки.

Потехина И.Д. Население Украины в эпохи неолита и раннего энеолита по данным антропологии. – К., 1999. – 216 с.

Соколова К.Ф. Антропологические материалы кургана эпохи бронзы в Бахчисарайском районе // История и археология древнего Крыма. - К., 1957.

Соколова К.Ф. Черепи з кургану епохи бронзи в районі м.Бахчисарая // Матеріали з антропології України. – Вип. 2. – К., 1962.

Яневич О.О., Ямада М. Звіт про роботу Кримської пізньопалеолітичної експедиції у 2008 р. - К., 2009 // НА НАНУ. - №29425. - 185с.

Bach H. Zur Berechnung der Körpergröße aus den langen Gliedmaßenknochen weiblicher Skelette // Anthrop. Anz. – Jg.29. – 1965 – S.12-21.

Dupertius C.W.J., Hadden A. On the reconstruction of stature from long bones // American Journal of Physical Anthropology. – 9. – 1951. – P.15-54.

Potekhina I.D. South Eastern Influences on the Formation of the Mesolithic to Early Eneolithic Populations of the North Pontic Region: the Evidence from Anthropology // *Beyond Balkanization*. Baltic-

Pontic Studies. – Vol.5. – Poznan, 1998. – P.226-231.

Trotter M. Estimation of stature from intact long limb bones // *Stewart T.D.* Personal identification in mass disasters. Smithsonian Institution. – 1970.

Potekhina I.D.

ENEOLITHIC POPULATION OF THE SOUTH EAST EUROPE IN THE LIGHT OF NEW ANTHROPOLOGICAL DATA FROM THE CRIMEA PENINCULA

The prehistory of the Crimea peninsula so far has been poorly represented with the anthropological data. An accumulation of skeletal remains from the burials of the Kemi-Oba, Sredny Stog II, Yamnaya (Pit Grave) cultures from the territory of Crimea offers new possibilities for study the physical features and anthropological structure of these tribes as well as their genetic relations with the historical environment.

Craniological study shows a strong evidence of heterogeneity of Eneolithic and Bronze Age populations of the peninsula. The bearers of Kemi-Oba culture belongs to the ancient East-Mediterranean type with dolichocranic skulls and very narrow and high face, while the skull from the Sredny Stog II culture burial in Buran-Kaya exhibits the features of the massive proto-European type with mesocranic skull and broad face. The skulls from the Yamnaya culture burials are very similar to the Kemi-Oba and Srubnaya culture skulls which were formed on the basis of the East-Mediterranean craniological component. The population of the Catacomb culture of the Late Bronze period belonged to the meso-brachicranic type of Europoids. They have very massive skulls with a very broad and low face, protruded nose and low orbits.

Рис. 1. Поховання жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4 (фото О.О. Яневича).

Рис. 2. Лінії на медіальній поверхні лівої великої гомілкової кістки (2 см нижче від середини діяфізу) скелета жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4.

Рис. 3. Збільшений вигляд “насичок” на медіальній поверхні лівої великої гомілкової кістки жінки (Буран-Кая 4). Довжина насичок складає 20 мм, ширина кожної – 0,7 мм, відстань між ними становить 2 мм.

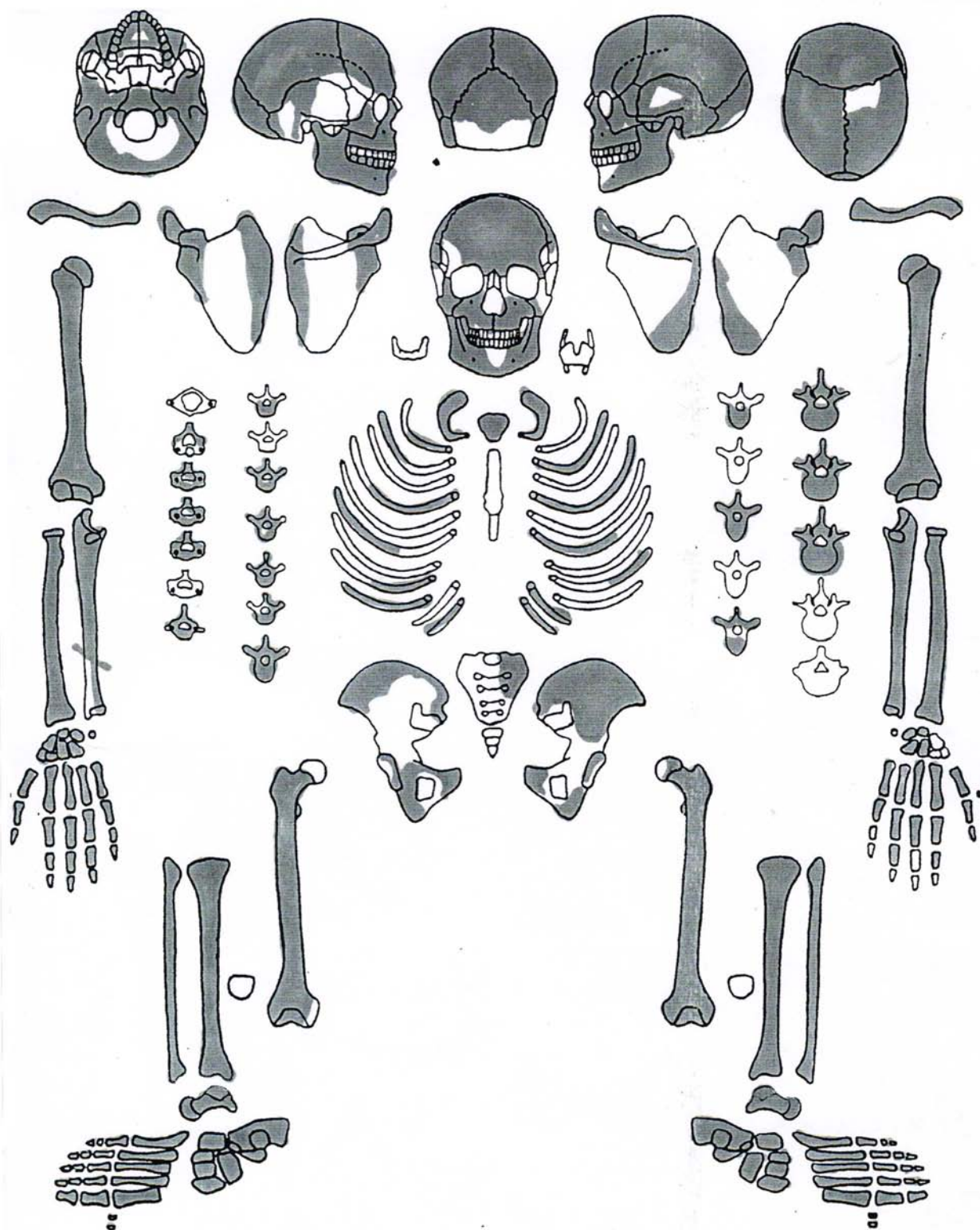

Рис. 4. Схематичне зображення загального стану збереженості скелета жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4.

Рис. 5. Ураження зубів верхньої щелепи жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4. Глибокий карієс першого премоляра справа та другого різця зліва, атрофія альвеолярного краю в результаті прижиттєвої втрати перших молярів.

Рис. 6. Верхня та нижня щелепи жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4, права сторона. Видно велику кістогранульому над коренями першого премоляра, пришийковий карієс третіх молярів, пародонтоз, сліди відкладення зубного каменю.

Рис. 7. Дистальні епіфізи плечових кісток жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4. Метафізи дуже сплюснені та аномально розширені.

Рис. 8. Великі гомілкові кістки жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4. Помітна значна деформація (кістки вигнуті всередину).

Рис. 9. Деформація правої ключиці жінки з енеолітичного шару стоянки Буран-Кая 4 (права ключиця – вид зверху, ліва ключиця – вид знизу).